

Strukturalistisk litteraturvidenskab — kritisk videnskab eller Hvad bærer teksten?

Det er næppe nogen overdrivelse at karakterisere vores kulturliv som *individcentrert*. Dermed kan menes flere ting, men to vigtige pointer kan antydes:

I festtaler og i andre sammenhæng stilles ofte — let spøgefuldt, men dog i grunden alvorligt ment — spørgsmålet 'où est la femme?' ud fra grundpostulatet 'der står kvinder bag alt.' Dette opfattes oftest som en hyldest til *Kvinden*, men det er en hyldest til *Mennesket*. Kvinden kan bruges til denne ideologiske manøvre, fordi hun i almindelighed virker i privatlivets sfære, *hendes* handlinger er ikke samfundsstyrede — synes det; når det er vanskeligt at komme bort fra, at der er en snæver sammenhæng mellem det i samfundet virkende individ og dette samfunds virkninger, så tilsløres denne sammenhæng bekvemt under henvisning til Kvindens, dette særlig Menneske-lige væsens, fundamentale indflydelse. Bag den samfundsstyrede mand finder dette synspunkt den menneskelige kvinde, bag samfundet finder synspunktet Mennesket, disse samvirkende individer.

Det første eksempel på individcentreringen gjaldt synspunktet på det samfundsmæssige liv, men et lignende synspunkt gør sig som bekendt gældende i opfattelsen af sådanne mere specielle samfundsmæssige fænomener som f.eks. litterære værker. Her kan individcentreringen bemærkes på to niveauer; interessen samler sig dels om det fiktive værks protagonist — dets 'helt' — dels om det individ, der har produceret det fiktive værk.

På et punkt, som jeg kommer lidt mere ind på i det følgende, kan den individcentrerede opfattelses rolle i såvel samfundsmæssig som litterær sammenhæng kobles sammen på anskuelig måde. Her følger et citat fra en lærebog i historie for folkeskolen (*Fortællinger af Vort folks historie V*, ved Th. Nørlyng og Hans Jensen, 1966⁹, p. 90), citatet er taget fra et afsnit, som behandler — handler om — en stor lockout i 1885:

Arbejdernes kamp blev fulgt med sympati fra mange steder rundt om i landet. Mange ydede dem hjælp, deriblandt også landmændene. [...] En mængde arbejdsløse kom således ud på landet og fik arbejde i høsten. Mange bønder sendte madvarer ind til København — til uddeling i de nødlidende hjem.

Under denne kamp var P. Knudsen selv i fuld virksomhed. Han fik oprettet en flæskecentral i arbejdernes forsamlingsbygning, og her stod han hver dag med opsmøgede ærmer og delte ud til de ventende kvinder. Fra slagterarbejdet gik han til bladet og skrev artikler. Han agiterede og opmuntrede til fortsat kamp. Og om aftenen stod han som taler rundt om ved møderne. Da lockouten endelig sluttede betragtede arbejderne det som en sejr [...].

Det er den pågældende bogs pædagogiske greb at skildre en historisk udvikling sideløbende med en fremtrædende persons livsløb; at det er en betænkelig fremgangsmåde *markeres* ganske vist nok i bogen:

Når dette lovgivningsarbejde er omtalt i en skildring af P. Knudsen, er det naturligvis ikke, fordi han alene bærer æren derfor. Den må han dele med mange mænd og kvinder både inden for hans eget parti og inden for de andre. Men P. Knudsen blev aldrig træt af at tale de syges og de fattiges sag, og han endte sit liv som de fattiges borgmester i København.

Men disse formuleringer dementierer jo sig selv: "[...] er det *naturligvis* ikke, fordi han alene bærer æren derfor." Hvis det er så naturligt, som formuleringen postulerer, så havde den vel været overflødig. Hvorfor er den det så alligevel ikke? Fordi fremstillingen lader historiens gang fremtræde i lyset af — og i *opfattelsen* som *resultat* af — P. Knudsens uforlignelige indsats. Her er nogle brudstykker af fremstillingen:

Fra sin tidligste barndom havde han *en usædvanlig pligtfølelse og en utrættelig lyst til at lære*. [Med andre ord den gode elevs egenskaber].

En lærereng, der er så interesseret i sit fag, at han underviser sin kammerat i det, bliver naturligvis en dygtig og interesseret svend. — Det blev P. Knudsen også. [Det er ikke blot godt for læreren, at eleven er duks, det kommer også ham selv til gode].

Arbejderbevægelsen var i begyndelsen særlig rettet mod ét mål: større lønninger. Det bedste våben i denne kamp var sammenslutningen i fagforeninger, og arbejderførere som Peter Knudsen og Jens Jensen gjorde i begyndelsen af firserne et *kolossalt* arbejde for denne sag. Inden for arbejderpartiet var P. Knudsen den, der *ivrigst* arbejdede for de gamle, de syge og fattige.

For at finde ud af, hvor dårlige forholdene var, blev der af private nedsat et udvalg, der skulle undersøge sagen. I dette udvalg blev P. Knudsen den ledende kraft. Han indsamlede *utrætteligt* [...].

I 1890 blev P. Knudsen valgt ind i rigsdagen [...].

Men P. Knudsen, der kendte tingene til bunds — og noje vidste, hvor skoen trykkede — fik stor indflydelse ved den endelige udarbejdelse af loven.

Men kun ét år fik han lov til at virke i denne betydningsfulde stilling. Han døde 1910 – slidt op af et livs arbejde og kamp for at gavne andre [mine understregninger].

Således gøres historieskrivningen til et heltedigt med undertoner af opdragelse til passende adfærd i skolen; de væsentlige historiske begivenheder anskues som momenter i en arbejderførers livsløb. Når på denne måde *historien* anskues som *biografi* er det ganske konsekvent at bogen kaldes *Fortællinger af Vort folks historie*, skønt en mere konsekvent titel ville være: *Vort folks historie som fortællinger*.

Hermed skulle eksemplets formål i denne sammenhæng være antydning af den art individcentrering, som vi træffer på i fiktionslitteraturen, er parallel med den i saglitteraturen forekommende tolkning af – eller fremstilling af – *historien som en historie*, som styret af enkeltindividets fortræffelige eller skurkagtige indsats.

En nærliggende indvending vil her være, at jeg generaliserer utilbørligt på grundlag af en skolebog for et ret lavt uddannelsestrin. Men fænomenet optræder sandelig også i 'seriøs' historieskrivning, eksempelvis spiller forskellige rigsdagsmedlemmers levned en særdeles væsentlig rolle i det bind af Politikens Danmarkshistorie, der omhandler samme epoke som ovennævnte skolebog. Det kan måske diskuteres om Politikens Danmarkshistorie er 'seriøs historieskrivning', men jeg tillader mig at gå ud fra, at dens forfattere ønsker at blive taget alvorligt.

Eksemplerne skulle altså vise, hvordan forestillinger om individers handlinger spiller en central rolle i vores kulturs selvforståelse.

Marx og Freud

Heroverfor kan sættes en samfundsanalyse, som er formuleret af *Marx* for det kapitalistiske samfunds vedkommende, men inden jeg omtaler nogle træk ved *Marx*' analyse, skal et andet vigtigt moment i den fremherskende opfattelse påpeges, nemlig forestillingen om *den bevidste styring* af handlinger og udviklinger. Denne forestilling er ikke enerådende og især ikke efter *Marx* og *Freud* – d.v.s. efter at forestillingens bærere er blevet influeret af *Marx*' og *Freuds* teorier, og det er alle jo ikke –, men *drømmen om rationaliteten* spiller ikke desto mindre en væsentlig rolle. Dels optræder denne bevidste styring, rationalitetens herredømme, som ideal, dels optræder den som illusion. Det er *rationaliteten som illusion*, jeg her vil kommentere.

Det kan gøres det kort, selv om emnet er omfattende:

Det er et fællestræk ved *Marx*' og *Freuds* teoridannelser, at de odelægger enhver illusion om, at vores forhåndenværende eksistens er udslag af bevidst rationel styring; bl.a. herved er disse teoridannelser skandaløse. Det er skandaløst at hævde, at vores intimiste forestillinger og

idealer er produceret af en specifik samfundssituation, at f.eks. den protestantiske kristendom skulle være specielt samhørende med kapitalismen (den tidlige), men det er ikke desto mindre det *Marx* hævder, f.eks. i *Kapitalen*:

For et samfund af vareproducenter, hvis almindelige sociale produktionsrelation består i, at de betragter deres produkter som varer, altså som værdier, og som i denne tinglige form bringer deres individuelle arbejder i relation til andre producenters individuelle arbejde som ensartet menneskeligt arbejde – for et sådant samfund er kristendommen med sin kultus af *det abstrakte menneske* den mest adækvate religionsform, navnlig i sin borgerlige udvikling som protestantisme, deisme, osv. (*Kapitalen*, I, Kap. I.4, 180, Rhodos 1970, min understregning).

Den, der orienterer sin livsførelse efter sådanne samfundsproducerede idealer og normer, bringer efter denne analyse ikke ved en bevidst – moralsk eller religiøs styret – viljeshandling uden for historien hvilende værdier til udfoldelse i historien, tværtimod er det netop de af den pågældende samfundsformations dominerende træk producerede normer, der retter handlingerne ind efter tilstandens 'behov'. Mens samfundsmedlemmerne tror bevidst at handle moralsk bliver denne moral efter *Marx*' analyse blot det subjektive tilskud til handlinger, der styres bag om ryggen på de handlende individer, moralen er de handlendes illusoriske garanti for, at det er dem selv, der styrer handlingerne. At hævde dette er jo åbenbart skandaløst.

Ikke mindre skandaløse er *Freuds* analyser af, på hvilken måde de forskellige instanser eller 'steder' i 'det psykiske apparat' spiller sammen med det resultat, at de agerende individers handlinger kun i beskedent omfang kan siges at være resultat af bevidst styring. Handlingerne ledsages nok af tilsyneladende rationelle begrundelser, rationaliseringer, men disse er kun det bevidst moment i en større sammenhæng, som bevidstheden tilmed modsætter sig erkendelse af.

Ud af *Marx*' og *Freuds* analyser fremtræder et samfund, der reproduces og forvandles af en mængde mennesker, hvis handlinger i forhold til samfundets materielle og spirituelle omstændigheder såvel som deres indbyrdes forholdene sig er styret af instanser, der ligger uden for deres bevidste vilje, og disse menneskers forståelse af deres virksomhed fremtræder som misforståelser, rationaliseringer.

På denne baggrund må analysen føres andetsteds hen end til nok så mange P. Knudsen'er, der er aldrig så opfyldt af "en usædvanlig pligtfølelse og en utrættelig lyst til at lære." *Freuds* analyser førte ham til struktureringen af barnets driftsliv i de tidlige år: den ødipale konflikts strukturering af drifterne må enhver bære gennem sit liv og som dens

bærere står vi i forhold til hinanden. Denne organisering af drifterne sker i forhold til ikke-individuelle faktorer, som f.eks. trekanten barn – moder – fader. Efter sin gennemgang af Lacans læsning af Freud anfører Althusser denne konklusion, som jeg her anfører i stedet for en analyse af Freud, idet jeg derefter vil tage Marx' analyse op:

Her findes et antal virkelige problemer, som reelt er fremlagt, og de konstituerer straks et lige så stort antal forskningsområder. Det er ikke umuligt, at visse begreber i en nær fremtid vil komme ændrede ud af denne prøve.

Denne prøve er (hvis vi går helt til bunds i det) rodfæstet i den prøve, som Freud på sit område har underkastet et vist traditionelt juridisk, moralsk og filosofisk (det vil i realiteten sige ideologisk) billede af "mennesket", af det menneskelige "subjekt". Det er altså ikke forgæves, at Freud til tider har sammenlignet den kritiske genlyd af sin erkendelse med den kopernikanske revolutions omvæltninger. Siden Kopernicus ved vi, at jorden ikke er universets "centrum". Siden Marx ved vi, at det menneskelige subjekt, det økonomiske, politiske eller filosofiske jeg ikke er historiens "centrum", – vi ved endog imod oplysningstidens filosoffer og imod Hegel, at historien intet "centrum" har, men besidder en struktur, som kun i den ideologiske misforståelse har et nødvendigt "centrum". Freud viser os på sin side, at det virkelige subjekt, individet i sin enestående essens, ikke har skikkelse af et ego, centreret omkring "jeg'et", "bevidstheden", "eksistensen" [...] at det menneskelige subjekt er decentreret, konstitueret af en struktur, som også kun har et "centrum" i den fejlagtige forestilling om et "jeg", d.v.s. i de ideologiske formationer, hvor det "genkender" sig selv.

Herved, vil man have bemærket, er der uden tvivl åbnet en af de veje for os, ad hvilken vi måske en dag vil nå til en bedre forståelse af denne *misforståelsens struktur*, som er af den største interesse for studiet af ideologien. (Strukturalisme, p. 186).

Efter disse indledende bemærkninger vil jeg fremhæve nogle træk i Marx' analyse af den kapitalistiske produktionsmåde, hvorefter jeg vil tage nogle litteraturvidenskabelige problemstillinger op.

Marx' analyse af den kapitalistiske produktionsmåde

Bemærkningerne om Marx' analyse kan tage udgangspunkt i en række citater:

Varene kan ikke selv gå til marked og ikke udveksle sig selv. Vi må altså se os om efter deres ejermænd, varebesidderne. Varene er ting og derfor modstandslose over for mennesket. Er de ikke villige, kan han

bruge magt, med andre ord tage dem. For at sætte disse ting i forhold til hinanden som varer, skal varebesidderne forholde sig til hinanden som personer, hvis vilje har til huse i de pågældende ting, således at den ene kun med den andens samtykke, begge altså kun ved en fælles viljesakt, tilegner sig den andens vare samtidig med at afhænde sin egen. De må derfor gensidigt anerkende hinanden som privatejere. Dette retsforhold, hvis form er kontrakten, hvad enten den har fået juridisk skikkelse eller ikke, er et viljesforhold, hvori det økonomiske forhold afspejles. Indholdet i dette rets- eller viljesforhold er givet gennem selve det økonomiske forhold. Her eksisterer personerne for hinanden kun som repræsentanter for varer og derfor som varebesiddere. Vi vil overhovedet i den videre fremstilling finde, at personernes økonomiske karaktermasker kun er personifikationer af de økonomiske relationer, som hvis bærere de står overfor hinanden (als deren Träger sie sich gegenübertreten). (Kapitalen I. kap. 2, 186–7).

Omend individ A føler behov for individ B's vare bemægtiger han sig ikke denne med vold, eller vice versa, men de anerkender gensidigt hinanden som ejere, som personer, hvis viljer gennemtrænger deres varer. Dertil kommer først og fremmest det juridiske moment af personen og af friheden i den udstrækning, den er indeholdt deri. Ingen bemægtiger sig en andens ejendom med vold. Enhver afhænder den frivilligt (entäussert sich). [...] Det vil sige, at den fælles interesse, som fremtræder som motiv for totalakten, rigtignok anerkendes som fact fra begge sider, men som fact er det ikke motiv, foregår så at sige kun bag om ryggen på de i sig selv reflekterede særinteresser, bag om ryggen på enkeltinteressen i modsætning til den andens interesse.. [...] I selve bytteakten er individet, ethvert individ, reflekteret i sig selv som bytningens udelukkende og herskende (bestemmende) subjekt. Dermed er individets fuldstændige frihed altså sat; [...] Almeninteressen er netop de egenkærlige interessers almenhed.

Når denne økonomiske form – bytningen – set fra alle sider altså sætter subjekternes lighed, så er det indhold, det stof, individuelt såvel som tingsligt, der driver til bytning, *friheden*. Lighed og frihed er altså ikke blot respekteret i den bytning, der beror på bytteværdi, men bytningen af bytteværdier er den produktive, reelle basis for al *lighed* og *frihed*. Som rene ideer er lighed og frihed blot idealiserede udtryk for det samme; som udviklet i juridiske, politiske, sociale relationer er *lighed* og *frihed* kun denne basis i anden potens. (*Grundrids*, Rhodos 1970, 79–81).

Det er ikke længere tilfældet, der lader kapitalist og arbejder mødes som køber og sælger på varemarkedet. Det er selve processens svikmølle, der hele tiden kaster den ene tilbage på varemarkedet som sælger af egen arbejdskraft og som hele tiden forvandler hans eget

produkt til den andens middel til at købe. [. . .] Set i sammenhæng, d.v.s. som *reproduktionsproces* producerer den kapitalistiske produktionsproces således ikke blot varer, ikke blot merværdi, *den producerer og reproducere selve kapitalrelationen*, på den ene side kapitalisten, på den anden lønarbejderen. (*Kapitalen* 818–19).

Den romerske slave var bundet med lænker, lønarbejderen er lænket med usynlige tråde til sin indehaver. Skindet af, at han er uafhængig, opretholdes ved, at den individuelle lønherre hele tiden skifter og gennem kontraktens *fictio juris* [retsfiktion]. (smst 813).

Udvekslingsrelationen mellem kapitalist og lønarbejder bliver således nu til et ydre skin, der er knyttet til cirkulationsprocessen, en ren form, der er fremmed for selve indholdet og kun mystificerer det. (smst 825). Arbejderens individuelle konsumtion forbliver [. . .] et moment af kapitalens produktion og reproduktion. [. . .] *Set fra et samfundsmæssigt synspunkt* er arbejderklassen derfor også uden for den umiddelbare arbejdsproces i lige så høj grad tilhører til kapitalen som det døde arbejdsredskab. (smst 811–12).

De første citater drejer sig om den umiddelbare udvekslingsproces, som i princippet foregår mellem frie og lige individer. Bytteakten beror abstrakt betragtet på de byttendes gensidige anerkendelse, men også på de byttendes behov for modpartens varer. Når det siges, at kontrakten er et viljesforhold, hvori de økonomiske forhold afspejles, så lægges der op til den analyse, som kommer længere fremme i *Kapitalen* efter at de grundlæggende momenter af den kapitalistiske produktionsmåde er blevet analyseret. Så vidt jeg kan se, må Marx analysere i de første kapitler bl.a. have til formål at analysere, hvordan kapitalismen tager sig ud for dem, der kun anskuer den ud fra cirkulationssfæren; analysen tager derfor udgangspunkt netop i bytteakten, der siden viser sig at være den juridiske overbygning på forhold af anderledes barsk karakter. I det omfang de juridiske, politiske og ideologiske begreber om lighed og frihed kan udvikles af det moment ved det borgerlige samfund, som udgøres af cirkulationssfærens vare-udveksling, bliver en påvisning af denne udvekslings specifikt kapitalistiske karakter samtidig en kritik af de pågældende juridiske, politiske og ideologiske opfattelser, der nu fremtræder som mystificeringer. Det er ét resultat af Marx' analyse, som jeg ikke vil forfølge yderligere her; men dertil kommer et andet, som er det centrale i denne sammenhæng.

I kort begreb kan analysens gang siges at være denne: i den umiddelbare udvekslingsproces består der et forhold mellem individuelle personer og ting, idet *kontraktforholdet* er et forhold mellem individuelle personer og *ejendomsforholdet* er et forhold mellem en person og en ting. Analysen af den kapitalistiske produktionsmåde viser arbejdskraftens vare-status som

det springende punkt; idet arbejdskraften er vare bliver momentvis (nemlig i arbejdsprocessen) ejendomsforholdet til et forhold mellem ét individ (kapitalisten) og et andet (lønarbejderen), men da dette forhold kun er momentant forstyrrer det ikke umiddelbart det juridiske system, det står umiddelbart betraget kontrahenterne frit for at hæve kontrakten, hvorved lønarbejderen igen er fri. Men analysen viser videre, at denne frihed er illusorisk for så vidt som lønarbejderen som besiddelsesløs ingen andre muligheder har for at erhverve sig sin subsistens end at indgå et nyt kontraktforhold med samme eller en anden kapitalist. Lønarbejderens status som sådan (d.v.s. som besiddelsesløs) gør således hans frihed illusorisk selv om den formelt består juridisk. At den er illusorisk hænger som det ses sammen med, at lønarbejderens status ikke er defineret (sat) i et enkelt kontraktforhold (sådan som det er forudsat i citatet fra 2. kapitel), eftersom det for den enkelte lønarbejder væsentlige er hans status i forhold til den samlede kapitalistklasse (hans potentielle kontrahenter). Ligesådan er den enkelte kapitalist ikke frit stillet – som kapitalist betraget –, eftersom det er nødvendigt for hans fortsatte eksistens som kapitalist, at hans produktionsmidler, hans døde kapital, tilføres levende arbejde. Den enkelte kapitalist er således stillet over for den samlede arbejderklasse, idet også han må indgå kontrakter med nogen, han kan ikke blot lade være – uden at ophøre med at være kapitalist. Set ud fra analysen af den kapitalistiske produktionsmåde er forholdet mellem den individuelle lønarbejder og den individuelle kapitalist altså kun tilsyneladende et frit kontraktforhold, også her gælder det, "at personernes økonomiske karaktermasker kun er personifikationer af de økonomiske relationer, som hvis bærere de står overfor hinanden."

Men dette er ikke alt. Efter denne analyse er det tilsyneladende klasserne (lønarbejdere over for kapitalister), der er 'subjekter' for processen; ved nærmere analyse viser det sig, at disse klasser er bærere af den fundamentale struktur, at deres handlinger er momenter i denne strukturs reproduktion – sådan som det er angivet i et citat ovenfor: proletarens selvopholdelse er et moment i kapitalens reproduktionsproces (uden lønarbejdere ingen variabel kapital, uden variabel kapital ingen værdiforøgelse, merværdi, uden merværdi ingen opretholdelse af kapitalens funktion som sådan). Balibar formulerer sin konklusion af en analyse af disse forhold således:

[det] er gennem deres funktion i produktionsprocessen at produktionsmidlerne bærer en relation i den økonomiske struktur, og denne relation kan (i modsætning til ejendommen eller kontrakten) ikke defineres for individerne, men kun for *samfundsklasserne* eller repræsentanter for samfundsklasser. Det er altså ikke definitionen af kapitalistklassen eller af proletariatet der går forud for definitionen af

de samfundsmæssige produktionsforhold, men *omvendt*, det er definitionen af de samfundsmæssige produktionsforhold, der implicerer en 'bærer'-funktion, defineret som en klasse.

Men en klasse kan ikke være *subjekt* for ejendom i den forstand som individet — juridisk — er *sin* ejendoms subjekt, og den kan heller ikke være *partner*, 'anden', i en kontrakt [d.v.s. kontrahent].

Vi har her ikke at gøre med en uadskillelig forbindelse mellem objektet og dets subjekt [l'inhérence de l'objet à son sujet], og heller ikke med subjekters gensidige anerkendelse, men vi har at gøre med mekanismen i den stadige fordeling af produktionsmidlerne, altså af hele kapitalen, og som følge deraf af det samlede samfundsmæssige produkt (som Marx viser det i *Kapitalens* næstsidste kapitel, i bind III: "produktionsforhold og distributionsforhold"). Klasserne er ikke mekanismens subjekt, men dens bærer, og disse klassers konkrete karakteristika (deres indtægts-typer, deres indre *opdeling* [fraktionering], deres forhold til samfundstrukturens forskellige niveauer) er mekanismens *effekter*. De økonomiske produktionsforhold fremtræder således som et forhold mellem tre funktionelt definerede termer: ejerklasse/produktionsmidler/klasse af udbyttede producenter.. [...] Det sociale forhold, som bestemmer fordelingen af produktionsmidler viser sig således som institueret som nødvendigt forhold mellem hvert individ i én klasse og den samlede modsatte klasse. (*Lire le Capital* II, 1968, 123, svensk oversættelse 129-30).

Hermed er for så vidt den pointe ført igennem, som var anledningen til at tage Marx' analyse op. Den kan resumeres sådan: ifølge Marx' analyse af den kapitalistiske produktionsmåde er det i denne ikke de enkelte individer, der er styrende, det er heller ikke forholdet mellem klasserne — og således heller ikke klassekampen, men det er selve den kapitalistiske produktionsmådes funktionsmåde, der producerer såvel klassekamp som individuelle handlinger; denne produktionsmåde har tre hovedfænomener: kapitalistklasse, produktionsmidler og proletariat. Det er samspillet mellem disse tre — og kapitalens begreb omfatter såvel dem som deres samspil — der udgør den kapitalistiske produktionsmådes typiske proces.

Det skal dog hertil bemærkes, at denne analyse kun gælder reproduktionsprocessen i dens typiske momenter; der er her ikke sagt noget om, at denne proces nødvendigvis vil fortsætte til evig tid, Marx' analyse går bl.a. netop ud på at vise nogle af den kapitalistiske produktionsmådes indre udviklingstendenser, som peger ud over den blotte reproduktionsproces; i sammenhæng med disse udviklingstendenser og med den kapitalistiske produktionsmådes reproduktionsproces står de organiserede forsøg på modstand, som i og med den organiserede modstand kan siges at stå uden for reproduktionsprocessen. Det væsentlige er at fastholde, at produktions-

måden sætter betingelserne for en sådan modstand. Individets *typiske* rolle i et samfund, der er domineret af den kapitalistiske produktionsmåde, er altså at bære dennes reproduktionsproces, at være et moment i kapitalens reproduktions- og værdiforøgelsesproces — og dette gælder hvad enten individets rolle er lønarbejderens eller det er kapitalistens. Gennem denne analyse har Marx dementeret en hel del af de forhåndenværende forestillinger, ikke mindst dem om frihed og lighed, som han omhyggeligt har forbundet med den bytteakt, som kun er produktionsmådens overfladiske træk, men naturligvis ikke derfor mindre reelt et moment i kapitalens cirkulation.

Tekst-teori

Det er de individuelle handlingers sammenhæng med de ikke-individuelle 'mekanismer', såvel som rationaliseringernes begrænsede rækkevidde, der kan fremdrages som et vigtigt aspekt ved såvel Freuds som Marx' analyser. Et lignende synspunkt kan anlægges på tekst-analysen, således at en tekst-teori kan indføres i den videnskabelige produktion.

Der består nu i det mindste to sammenhæng mellem på den ene side Freuds og Marx' teoridannelser og på den anden side en sådan tekst-teori. For det første kan tekst-teorien lade sig inspirere af de fremhævede generelle træk i samfunds- og psyko-analysen, for det andet må der naturligvis bestå nogle faktiske relationer mellem de fænomener, de forskellige teori-dannelser sigter mod analyse af. Det er det sidste forhold der berettiger det første, det er individernes status under de forhåndenværende omstændigheder som bærere af psykiske og sociale strukturer, der lader formode, at også tekster bærer sådanne strukturer på det plan hvor tekster opererer. En første sammenknytning giver sig selv i og med for det første psykoanalysens umiddelbare bundethed til sproglige fænomener: analysens væsentligste materiale er sproglige formuleringer, og for det andet de ideologiske rationaliseringers tilstedeværelse som tekster, sprogbrug. Men dette er kun en generel bemærkning, som på ingen måde er fyldestgørende. Der kunne umiddelbart rejses den indvending — som faktisk rejses i flere ikke alle lige relevante udgaver —, at netop tekster i og med de er bevidsthedsyttringer (yderliggørelser) repræsenterer den menneskelige indgribens privilegerede momenter: netop i tekster kommer menneskets bevidste indgriben overfor de styrende faktorer til orde. En sådan indvending er efter min opfattelse ikke fuldstændig irrelevant, men den er heller ikke fyldestgørende. Det er nok rigtigt, at modsætninger — hvorudaf ændrende indgreb kan udvikles — bl.a. kommer til orde — til stede — i tekster, men det er ikke rigtigt, at det er det eneste sted, og det er ikke rigtigt, at der her sker en suveræn menneskelig udfoldelse. Hverken i sin oprindelse eller i sin artikulering er den tekstlige modsætning det

suverænt skabende menneskes produkt. Problemet bliver – hvis disse præmisser accepteres – at analysere dels hvordan modsætningerne viser sig, dels i forhold til hvilke faktorer de kommer til stede. Anderledes formuleret bliver problemet at analysere teksters interne strukturering og denne strukturings sammenhæng – samvirken – med de øvrige samfundsmæssige fænomener.

Et sådant program kan i første omgang lade sig opdele, således at der fremkommer fire analyseområder, der dog naturligvis griber ind i hinanden på mange måder. Det kunne være følgende fire områder – eller om man vil: aspekter af tekstproduktion og – konsumtion: 1. Narratologi, 2. Tematisk analyse, 3. Udsigelsesanalyse og 4. Tekst og samfund. Disse emner kan i første omgang opdeles i to grupper:

1. 'Teksten selv': narratologi og tematik,
2. Teksten i forhold til dens producent og konsument og i forhold til produktions- og konsumptionsituationen: Udsigelse og samfund.

Dette er en grov opdeling, som har den fordel, at den viser, hvordan områderne griber ind i hinanden: såvel udsigelsen som den samfundsmæssige situation markeres i teksten, bl.a. gennem narrative og tematiske forhold; forskellen mellem de to områder kan da siges at ligge i det første områdes koncentration om iagttagelige tekstforhold, mens det andet område inddrager tekst-eksterne faktorer.

Jeg vil nu forsøge at vise, hvordan analysen på de fire områder kan være et led i en kritik af den individcentrerede tekstforståelse og dermed i det større perspektiv et led i kritikken af den individcentrerede samfundsforståelse. En sådan art tekst-analyse og tekst-teori har altså et ideologikritisk perspektiv samtidig med at den sigter mod erkendelse af, hvordan tekstlige forhold spiller ind i den samlede samfundsfunktion. Inden jeg går ind på de enkelte områder vil jeg lige bemærke, at forholdet mellem tekst-analyse og litteratur-analyse for mig i mange henseender tager sig ud som et identitetsforhold. Jeg kan ikke se nogen grund til at formode, at de centrale tekstlige funktioner skulle være specielt litterære, men det udelukker naturligvis ikke at der er forskel på tekster. Noget andet er, at det er en rimelig hypotese, at en del af de tekster, som vanligvis klassificeres som litterære, er privilegerede i den forstand, at en række fænomener kommer tydeligere til udtryk i dem; dette kunne måske hænge sammen med deres relative afsondrethed fra umiddelbare praktiske gøremål? Litteratur kan måske med fordel anskues som slojfen på indpakningen af de realiteter, som den ideologiske diskurs pretenderer at behandle. I så fald vil en (op)løsning af litterære teksters tilsyneladende sammenhæng kunne bidrage til også andre teksters opløsning.

Narratologi

Jeg gav indledningsvis et eksempel på en sådan lighed mellem litterære og såkaldt saglige tekster: såvel i fortællinger som i historieskrivning sættes en eller flere personer i centrum for opmærksomheden, således at de ændringer, der berettes om, kommer til at fremtræde som (resultater af) disse personers gerning. Dette er selvfølgelig en meget generel karakteristik. En nøjere analyse af disse forhold er *narratologiens* opgave. De teoridannelser, som samles under denne betegnelse, tager deres udgangspunkt i den russiske folklorist *Propps* undersøgelse af en gruppe russiske folkeeventyr. Propp flyttede interessen fra påvisning af motivlighed mellem eventyr, disse motivers eventuelle vandringer og lignende, altså fra interesser af den art, som også var karakteristiske for den komparative litteraturforskning, til analysen af eventyrernes interne organisation. Jeg kan ikke her give en mere omfattende redegørelse (men henviser til min introduktion: Det integrerede normbrud, *poetik* III. 1 1970), men nøjes med at antyde, hvori Propps analyse består:

Det viste sig, at der inden for den analyserede gruppe af eventyr var en række konstante træk. Dels kunne alle handlinger og begivenheder reduceres til en forholdsvis begrænset række af 'funktioner', dels kunne de optrædende personer eller andre aktører samles i nogle få grupper. Det blev derved muligt at opstille en fælles model for disse eventyr, i et vist omfang på samme måde som den strukturelle sprogvidenskab kunne opstille et sprogsystem 'bag' alle de forskellige sproglige ytringer.

På denne baggrund måtte det enkelte eventyr og den enkelte fortælling af et eventyr anskues som en realisering af nogle af dette systems muligheder. Men det er en ren formel betragtning. Den mest givende videreudbygning af Propps analyse er efter min opfattelse den, der er foretaget af *Greimas* (en introduktion til hans *Sémantique structurale* kan findes i Kritik 11, 1969 og i ovennævnte artikel). *Greimas'* bearbejdelse af Propps analyse består i en undersøgelse af, hvad det er for 'funktioner' og grupper af aktører, der af Propp påvises at være konstante; der er altså tale om en udbygget indholdsanalyse. Der viser sig da at være et ganske bestemt mønster i disse funktioner, et mønster, som kort kan karakteriseres gennem et 'frit' opfundet referat af et typisk folkeeventyr: 'Prinsessen roves og kongen opfordrer 'helten' til at hente hende hjem; helten drager bort, møder eventyrets 'skurk', som f.eks. kan være en drage; efter en kamp vinder vor helt og kan hjemføre prinsessen. Han bliver herefter kongens svigersøn og får siden kongepladsen.' I dette ligger et mere abstrakt mønster: der er tale om én mangelsituation, som afhjælpes; der er tale om en rejse ud og en hjemkomst; der er tale om en kamp, en prøve, som foregår i det fremmede; der er tale om en persons sociale opstigen m.m. Dette er kun de grove træk, men et væsentligt moment kan fremhæves på denne baggrund: der er mulighed for at læse denne historie

på to måder: dels som en historie om en persons udvikling, dels som en historie, der fremstiller en social ordens genoprettelse, reproduktion. Og et andet moment: ved en så forholdsvis formel analyse viser historien sig som en række situationer med mellemliggende ændringer; det bliver da muligt præcist at lokalisere de ændrende instanser: hvem udfører ændringerne og hvordan kommer de i stand (eksempelvis: idet helten klarer den store kamp ved hjælp af et magisk redskab, hvor har han da det fra?). Det skulle ikke være vanskeligt at se ligheden mellem dette skitserede folkeeventyrsforløb og forløbet i en udviklingsroman; det skulle derfor heller ikke være vanskeligt at se hvilke perspektiver en lignende analyse anlagt på udviklingsromaner kan give. Eksempelvis kunne udviklingsromanen, lige-såvel som folkeeventyret, anskues – alt efter det konkrete tilfælde naturligvis – som en model for reproduktion af den herskende orden, altså som en integrations eller underkastelsesroman.

Men Greimas går videre, idet han indfører et skel mellem hvad han kalder det *antropomorfe* og det semantisk-logiske plan (se Grundtræk af en narrativ grammatik, *poetik* II.3). Det antropomorfe plan er det, hvorpå der optræder personer, det semantisk-logiske plan er de semantiske *transformationers* plan. Hvad der på det ene plan f.eks. ser ud som en ændring i et menneskes situation, ser på det andet ud som en semantisk operation, hvor en semantisk størrelse f.eks. udskiftes med sin modsætning. Ved at anlægge dette synspunkt når Greimas frem til at lægge grunden for en undersøgelse af hvad man kunne kalde *fortællingens argumentatoriske logik*, en analyse af med hvilke midler, på grund af hvilke fænomener, fortællingen tager sig plausibel ud. Den strukturelt semantiske analyse kan således danne grundlag for ideologikritik.

En vigtig pointe ved Greimas analysemåde er, at *hovedpersonen forlades som endeligt referencepunkt*; den strukturelle analyse *går ikke i heltens fodspor for at modtage* belæring og advarsler, den stiller sig tværtimod et andet sted, hvorfra begivenhederne kan anskues som mønstre, som romanens spil med personer. Hermed skulle det være antydnet, hvordan den narratologiske analyse bliver en del af en analyse af, hvad teksten bærer på – og hvad dens personer bærer på, og en sådan analyse bliver omvendt en optakt til analyse af, hvad der bærer teksten, hvilke samfundsmæssige forhold, der producerer disse forløb og deres systematik.

Tematisk analyse

To eksempler kan illustrere, hvad der kan menes med tematisk analyse, og hvordan en sådan analyse kan bidrage til fremdraging af modsætninger i en tekst. Det første eksempel henter jeg fra Jørgen Holmgaards analyse af J. P. Jacobsens Niels Lyhne (i *Tekst-analyser*, 1971). To steder i denne roman optræder dørhåndtag på en sådan måde, at det er påfaldende.

Begge steder hører til de meget kendte i dansk litteratur, men det er vist først Holmgaard, der har gjort opmærksom på det ejendommelige. Det ene sted er da Niels som dreng ser sin unge tante liggende henslængt på en divan "iført en fantastisk Zigeuner-pigedragt" (jeg citerer efter *Samlede skrifter*, 1955, bind 2, her 33). Stemningen kan angives ved et citat:

Fra knæet var hendes ben nøgne, og de korslagte ankler havde hun bundet sammen med et stort halssmykke af bleg koral. Ude på gulvet lå en udslagen vifte [...] og længere borte lå der et par løvbrune silkestromper, den ene helt skudt ind i sig selv, den anden fladt udbredt, visende sin form og den røde syning *opad* skaftet [min understregning]. (34).

[...] Niels trådte derhen, han var blodrød, og idet han bøjede sig ind over disse mathvide, langsomt rundede ben og disse lange, smalle fodder, der havde noget af en hånds intelligens i deres fint vuggende former, blev han ganske svimmel, og da i det samme den ene fodspids krummede sig nedefter med en pludselig bevægelse, var han lige ved at falde om. (34–5).

Drengen forlader tanten:

Han var helt fortunlet, følte sådan en underlig mathed i sine knæ og havde en kvælende fornemmelse oppe i halsen. (35).

Efter al sandsynlighed har han også andre mere håndgribelige fornemmelser, men dem står der ikke noget om, interessen samler sig om Niels sjælelige skifte i forholdet til tanten. Men teksten har allerede forud for scenen annonceret, hvad der også sker:

Niels gik sagte over gulvet, balancerede med armene og med tungen mellem tænderne.

Varsomt tog han om dørens håndtag, der ophedet af solen brændte i hans hånd, drejede det så rundt [...] (33).

Hvis det forekommer søgt i denne 'metafor' at se en parallel til den virkning synet af tanten kan tænkes at have haft på drengens kønsorganer, så må man stille spørgsmålet om, hvad det ophedede dørhåndtag ellers har at gøre i drengens hånd. Og sammenstillingen med den næste scene, jeg vil kommentere, synes også at underbygge, at denne tekst ved siden af sin ret spirituelle fremstilling af kønslige forhold er hjemmøgt af en anderledes håndfast seksualitet.

Den anden scene er den berømte, hvor den unge Niels Lyhne blidt men bestemt vugger Fru Boye. Scenen, der udspiller sig i et rum, der er præget af bl.a. stilhed og halvmørke, kontrasteres med forskellige støjende fænomener. Den milde forstyrrelse, som minder om omverdenen, leveres af "persienernes sagte, søvntigt *taktfaste* slag." Den rytmiske vuggen med

gynge stolen akkompagneres således af rytmiske fænomener i omverdenen:

Derude fjærnedede stemmerne sig op ad gaden og gjorde hende urolig. Så kom de igen, *taktfast* akkompagnerede af en stoks korte stenklang imod fliserne [...] og tavsheden svulmede atter frem omkring dem [...] (115).

Men forholdet ekspliciteres yderligere:

Det var så stille om dem først; så hørtes der på trappegangen en pige gå og tralle og polere låse, og dørgrebene vrikken brød brutalt ind over stilheden og gjorde den endnu større, når den pludseligt kom igen [...] (112).

Her er teksten kysk nok til kun at lade tjenestepigen polere *dørlåse* – for så vidt angår formuleringen –, men *dørgrebene* vrikken viser sig ikke desto mindre. Hvorfor er det netop disse dørgrebs vrikken, der bryder ind i den æteriske stilhed, og hvorfor er dette indgreb *brutalt*? Samme svar som i forbindelse med det andet eksempel synes nærliggende: teksten lader to forskellige udgaver af seksualiteten komme til orde på én gang, men den ene, den brutale, håndfaste, kommer kun frem som 'metafor' eller i en 'metafor'. Det er naturligvis vanskeligt at vurdere hvilke argumenter for en sådan læsning, der er gyldige, men det forekommer mig, at disse dørgrebs optræden på de pågældende strategiske steder er tilstrækkelig påfaldende til, at man ikke blot kan læse hen over dem. Og det forekommer i øvrigt nærliggende at læse dem, som foreslået.

Det andet eksempel, jeg vil benytte, er en novelle af Herman Bang: *Les quatre diables* (som jeg citerer efter *Irene Holm og andre noveller*, tranebog, 1969).

Novellen handler om fire artister, der i lang tid har arbejdet sammen om et enestående trapez-nummer. Den ene af pigerne er forelsket i den ene af mændene, men denne – Fritz – forelsker sig i en overklassekvinde. På grund af sine erotiske udskjelser mister Fritz sin styrke og artistiske sikkerhed. Pigen – Aimée, hvad hun altså ikke er – lider rædsomme kvaler og begår til sidst kombineret mord og selvmord ved at løse en trapez.

Om denne novelle skriver *Dansk Litteraturhistorie* – hvorom en anmelder erklærede: "I denne bog vil kommende generationer af litteraturinteresserede læse, slå op, *søge endelig besked* [...] Anmelderens udhævnings, citeret efter omslaget]:

[...] novellen *De fire Djævle* præsenterer nye "eccentriske" typer: trapezkunstnere. Det er Bangs bedste cirkusfortælling. Den handler om fire artister, der vokser op sammen i arbejde, venskab og til sidst i kærlighed mellem de to af dem: Fritz og Aimée. Men han svigter hende. Også hun oplever skinsygens frygtelige nat med dens besættende syner af de to andre. Det er stadig en bog, der er mærket af oplevelsen i Prag

[Bangs oplevelse]. Man kan også stille den motivisk sammen med *Digte*; han dyrker Venus og slappes og udmarves (som sædvanligt). Hun ville Eros, og da han svigter, forvandles hendes kærlighed til den nedværdigende tagen-til-takke, fordi hun nu også er drifternes slave. Men hun hæver sig over sin ydmygelse: hun løsgør trapezen og river ham med sig i døden.

De fire Djævle er en brillant gennemført novelle [...] (Bind 3, 259).

Her er altså øjensynlig en novelle, der tager drifterne mere håndfast, dog forbliver for vor litteraturhistoriker det centrale, at novellen har en jalousi-historie, som kan minde om én Herman Bang selv har oplevet.

Men der står også ganske anderledes prækære ting i den novelle. I kort begreb kan det siges, at i novellen artikulerer den erotiske konflikt en social. Eller måske rigtigere: gennem den erotiske konflikt artikuleres en social delvis; det er novellens egen modsætning – eller om man vil modsigelse –, at denne sammenkobling lader begge orienteringsretninger stå åbne som muligheder for læseren. Det sociale perspektiv er det mindst klart artikulerede, det har – i mindre grad – status som det fortrængte motiv, ligesom den kodelige seksualitet hos J. P. Jacobsen. Her kan en jævnføring med Freuds analyse af *drømmearbejdet* være oplysende. Denne analyse – Freuds – går netop ud på at vise, hvordan forhold, som ikke på grund af censuren kan komme til fri artikulation, alligevel når frem i den manifesterede drøm via f.eks. metaforer af den art, som viste sig i Niels Lyhne.

I Herman Bangs novelle løber der et tema, som definerer drifter som dyriske. Det er tvetydigt: på den ene side er drifterne dyriske, idet de bemægtiger sig og underlægger sig menneskene, på den anden side bringer drifterne disse mennesker i en svag position. De to sider af sagen formuleres:

Han syntes, at staldkarlene hviskede hans navn, og han gik forbi dem *som en hund, der skammer sig*. (56).

Og han vidste, han var *skamløs som en hund*. (59).

Fritz oplæres af en umanerlig brutal herre; efter at være blevet pisket til at gennemføre nogle øvelser skjuler han sig:

stonnende af smerte gemte Fritz sig *som et dyr* bag en stabel tondebånd. (41).

Når mesteren gør sine underordnede til dyr, er det logisk at

Han blev sparket ihjel af en hest. (smst).

Allerede i dette forhold er således angivet et modsætningsforhold mellem de øverste og de nederste, og dette forhold er artikuleret over dyre-metaforikken.

Også forholdet til kvinden ses som et over- og underordningsforhold, og

det ses yderligere som et udsagningsforhold eller mere tydeligt: som et udbytningsforhold:

[...] når han en sjælden gang hengav sig, – pludselig, greben af det uovervindelige instinkt [som et dyr, altså] – var det med en slags fortvivlet desperation, med et hævnstyg had til den kvinde, som tog og røvede ham et stykke af hans legeme, en sum af hans styrke – det, som var hans dyrebare værktøj, selve hans middel til at leve. (34).

Skildringen af forholdet mellem mand og kvinde er her formuleret i termer, der leder tanken hen på forholdet mellem lønarbejder og kapitalist; så klart er forholdet ikke defineret i novellen, men det er ganske klart defineret som et socialt over- og underordningsforhold. Teksten fremhæver det selv, da Fritz erindrer sig tilfælde af mænds ødelæggelse på grund af et erotisk forhold: ingen af disse eksempler er så klart socialt artikuleret som hans eget. Denne overklassekvinde bryder ind i kunsternes arbejdsfællesskab og

Hvad ville hun med ham? [...] Fordærve ham, røve ham, plyndre hans styrke, lægge ham øde. (46).

Og den kvinde, der gør det, karakteriseres bl.a. ved: hendes fine hånd, så blød, som intet arbejde havde misdannet; [...] (47).

At læse dette som artikuleret over modsætningen mellem lønarbejde og kapital er historisk set så meget desto mere nærliggende som de udsugede lønarbejdere netop dukkede op i Københavns gader i større tal i 1880'erne, ligesom de store arbejdskonflikter tog deres begyndelse i de år; i øvrigt kan Bang jo have oplevet andet end jalousi i Prag og de andre steder, hvor han opholdt sig (*Under Aaget*, hvorfra novellen er, kom i 1890).

Efter samværet med denne kvinde er Fritz' kraft forsvundet:

Så var det altså sandt: de tog alt. Sundheden, kraften, musklernes styrke. Så var det sandt: alt blev lagt øde, arbejde, stilling og navnet.

– Ja, sådan var det. (53).

Hen imod slutningen af novellen tænker Fritz på [...] klovnens Tim, som de kaldte Herren med hundene: ja han havde haft ret.

Fritz så Tim for sig med hans ansigt, stille og lige, sorgmodigt ligesom en billedstøtte, med munden buet og rød og tungsindig, som en kvindes mund.

Fritz så ham hjemme i hans logi, den store stue, hvor han havde bygget hus til sine hunde, et hus med to etager, hvor alle hundene boede over hinanden. . .

Der lå de, dyrene, i hvert sit rum, stille, med hovedet ud af hullet og bare stirrede, med øjne, der var ligeså sorgmodige som Tims.

Og Tim sad midt iblandt dem.

Sådan et stiltfærdigt selskab som det var. . .

Alle hundene var kastrerede. (67).

Det der har interesse i denne sammenhæng er kombinationen af klovnens kvindagtighed og de kastrerede hunde; for det er jo nærliggende at betragte det, kvinden har gjort ved Fritz, som en art kastration, det er i begge tilfælde en berøvelse af en mandlig kraft. Nu hører klovnens og hans hunde også ind i en anden sammenhæng i novellen, men sammen med de øvrige træk, som her er fremhævet, viser disse kastrerede hunde og deres kvindelige herre, hvordan der i novellen ligger et lag, der peger direkte og indirekte hen på sociale modsætningsforhold. At novellen øjensynlig har driftsproblematikken som hovedtema er i denne sammenhæng kun væsentligt for så vidt som det viser, at teksten rummer indre modsætninger.

En analyse som den her skitserede (som der ikke her er lejlighed til videre udbygning af) viser endnu en gang, hvordan den art læsning, som kun følger personens skæbne, misforstår teksten. Den tematiske analyse kan ligesom den narrative analyse bidrage til at opløse denne kulturelt instituerede læsemåde til fordel for læsninger, der erkender teksternes indre modsætninger og disses sammenhæng med tekst-eksterne faktorer.

Udsigelses-analyse og analyse af forholdet mellem tekst og samfund

Disse ydre faktorer og deres samspil med teksterne er emnet for udsigelses-analysen og analysen af teksten og samfundet; man kan kalde de to områder for tekstens forhold til den subjektive og den objektive realitet, idet det bemærkes, at der mellem disse består et samspil. Jeg vil blot tilføje nogle få bemærkninger om disse forhold.

Udsigelses-analysens grundspørgsmål kan måske formuleres som et: 'Hvem' taler? Dette spørgsmål kan problematisere forholdet mellem teksten og dens producent. Svaret kan være forholdsvis enkelt (for-enkelt), som i en del 'synsvinkel'-teorier og -analyser, hvor spillet mellem fortæller og forfatter og lignende forhold studeres, såvel som forholdet mellem disse instanser og teksten. Som oftest repræsenterer disse point-of-view-teorier forsøg på at etablere det samme bevidst styrende subjekt (individ), som var på tale i begyndelsen af denne artikel (til dette vil jeg vende tilbage i en senere artikel). Eller svaret kan være mere kompliceret, som i Bakhtins analyser af den 'polyfone' roman, f.eks. Dostojevskijs, hvor Bakhtin finder, at der ingen privilegeret stemme er, ingen forfatter- eller fortæller-jeg, som er hævet over de fremstillede personer; for Bakhtin er Dostojevskijs romaner struktureret af et samspil af ligeberettigede 'stemmer', mellem hvilke der består et 'dialogisk' forhold, som kan gribe helt ind i den enkelte replik, der da ansues som tvetunget tale, som *en diskurs, der er styret flere steder fra på én gang*, f.eks. når en person fører en monolog, der har

karakter af forsvar overfor en ikke udtalt anklage. Der er i Bakhtins analyser ansatser af stor rækkevidde, som det bliver en tekst-teoris opgave at udfolde.

Igen kan en henvisning til Freud være oplysende: *fortalelsen* er næppe et isoleret fænomen, snarere må enhver tale anskues som styret mange steder fra på én gang, således at den beherskede diskurs ofte kan formodes at være en diskurs, der skjuler modsætninger, som f.eks. når J. P. Jacobsen skriver 'fint' om de sjælelige rørelser og den kødelige seksualitet dog trænger sig brutalt på. Når der her er tale om den beherskede tale, som skjuler modsætninger, så må der tages et forbehold, for så vidt som en art beherskelse, der netop ekspliciterer modsætninger, en videnskabelig diskurs ikke principielt er udelukket. Althusser har i en analyse af Rousseaus *Contrat sociale* en i denne sammenhæng tankevækkende slutbemærkning. Efter at have analyseret, hvordan Rousseau hen gennem skriftet i sine bestræbelser på teoretisk at redegøre for 'samfundspagten' gang på gang må forskyde problemet indtil han til sidst må opgive, fordi han er blevet nød til at *for skyde* problemet til de reelle modsætninger og derfor ikke har noget sted at gå videre hen, — efter denne påvisning af det — stringent gennemførte — teoretiske 'échec' bemærker Althusser, at der for Rousseau dog bestod endnu en mulighed, ikke for at foretage yderligere en forskydning, men for at flytte problemet over i "l'autre de la théorie, la littérature." (Sur le "Contrat sociale", i *Cahiers pour l'analyse* 8, 1969). Men dette må jeg lade henstå ubehandlet. Det væsentlige i denne sammenhæng er understregningen af, hvordan *udsigelses* problemet har at gøre med det *modsigelses* problem, som er blevet berørt også i forbindelse med de andre analyse-områder.

Om forholdet mellem tekst og samfund har alt det foregående for så vidt handlet, eftersom det i alle tilfældene har været hensigten at vise, hvordan analysen kunne nå frem til tekstlige forhold, der kan sættes i forbindelse med samfundsmæssige forhold — via inddragelse af den i disse samfundsmæssige forhold placerede tekst-producent eller — konsument; men der kunne naturligvis tilføjes en hel del mere specifikke analyser. Her vil jeg dog begrænse mig til — programmatisk — at erklære en tekst-teoris og tekst-analysernes formål som analyse af tekstlige modsigelser og sammenføring af disse med samfundsmæssige modsætninger, såvel som analysen af tekstlige sammenhæng og sammenholdning af dem med samfundsmæssige sammenhæng — hvorved modsigelser mellem tekst og realitet kan bringes på begreb. Specielt må en tekst-teori analysere, hvordan tekster *dækker over* deres egne indre modsigelser.

Som det fremgår af henvisningerne er en del af disse betragtninger overtaget fra forskellige kolleger, hvis opfattelser dog gennem min skrivemaskine kan være blevet påført forskellige misforståelser og misformninger.

Som det også fremgår er der mere tale om forsøgsvise sammenstillinger end om faste teori-dannelser: så der er grund til at diskutere.

Henvisninger:

En større samlet redegørelse for og eksemplificering af de i denne artikel omtalte synsmåder er under udarbejdelse kollektivt. En kortere fremstilling giver Per Aage Brandt & Jørgen Dines Johansen: Om tekstanalyse, i JDJ (ed): *Analyser af dansk kort-prosa I* (Borgen, 1972). Om tematisk tekst-analyse skriver Torben Kragh Grodal i *poetik* IV.4.1972; om narratologi se min artikel *Det integrerede normbrud*, i *poetik* III.1.1970, om begge disse emner er en bog med bl.a. tekster af Propp og Greimas under udarbejdelse *Tekst-strukturer. Narratologi og tematik*. (udkommer formentlig i 1972). Det er især Viggo Røder, der har arbejdet med narratologi, se hans artikel om Propp i *poetik* III.1; hans *Eventyrets semiotik* publiceres på fransk i *Copenhagen studies in Poetics* (særnummer af *Poetics*, sommeren 1972) og tænkes indgående i nævnte bog om tekst-strukturer, hans *Tekstens grænser* publiceres i *poetik*. Der er enkelte henvisninger i teksten til vigtige skrifter om den generelle problematik, men jeg vil særlig fremhæve *Lire le Capital* (Althusser m.fl.), ikke mindst Balibars bidrag, men også (kun trykt i første-udgaven) Rancières sammenligning af Marx' pariser-manuskripter med *Kapitalen*. Om Bakhtin skriver Anker Gemzøe: Dialogen og den tragiske farce, i *poetik* IV.1.1971. Jørgen Holmgaard: *Dødens Gilding* (1971), som er en stor analyse af Pontoppidans Lykke-Per, bør fremhæves; i øvrigt henviser jeg i almindelighed til analyser i *Analyser af dansk kortprosa* og til *Tekst-analyser — ideologi-kritiske tekster* (ed. Jørgen Holmgaard = *poetik* IV.2-3).

(Dele af denne artikel har været benyttet som foredrag i Litteraturforeningen vid Stockholms Universitet d. 25.10.71 og ved Lunds universitets litteraturinstitut d. 14.12.71).